

Αλέξανδρος Νικολούζος¹

Μετά την πανδημία: Το δικαίωμα της συνάθροισης ως καρικατούρα

Σύντομη ερμηνευτική προσέγγιση ενός επικείμενου νομοθετήματος

Εάν ενστερνιζόταν κάποιος τη «μελοδραματική»² θέση του Carl Schmitt, ότι «κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης»,³ θα μπορούσε ενδεχομένως να επεκτείνει το επιχείρημα αποδίδοντας στον κορονοϊό SARS-CoV-2 την ιδιότητα του κυρίαρχου, τουλάχιστον προσωρινά. Σύμφωνα με το θεωρητικό αυτό ευφυολόγημα, για την ώρα η κυριαρχία φαίνεται να έχει μετατοπιστεί προς το μη έμβιο σύστημα του ιού, το οποίο, καθώς είναι εξαιρετικά μεταδοτικό και σε αρκετές περιπτώσεις μπορεί να προκαλέσει οξεία αναπνευστική νόσο και να οδηγήσει στο θάνατο, έχει επιβάλει αναγκαστικά και αναπόδραστα την κατάσταση εξαίρεσης που βιώνει ο πλανήτης εδώ και λίγους μήνες. Πρόκειται,

¹ Δικηγόρος, LL.M, LL.M.Eur.

² Ο χαρακτηρισμός ως μελοδραματικής της συνολικής προσέγγισης του Carl Schmitt στην κατάσταση εξαίρεσης ανήκει στον Bruce Ackerman, στο: Bruce Ackerman, Before the next attack. Preserving civil liberties in the age of terrorism, Yale University Press, New Haven/London, 2006, σ. 56.

³ Carl Schmitt, Πολιτική θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας, εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα, 2016, σ. 17.

τρόπον τινά, για μια οικουμενική «ιογενή κυριαρχία»,⁴ που υπερβαίνει και καταλύει κάθε έννοια τεχνητού ορίου, την ίδια στιγμή που ωθεί τα κράτη να αναδιπλωθούν στα σύνορά τους και να αντιμετωπίσουν την κρίση σύμφωνα με την αρχή «salus populi suprema lex esto». Με τίμημα, βέβαια, όπως καταγράφεται από θεσμικά και μη όργανα, την υπολειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και την παράλυση των δημοκρατικών διαδικασιών,⁵ την επιβολή σοβαρών περιορισμών στην άσκηση μέχρι πρότινος θεωρούμενων ως αυτονόητων συνταγματικών δικαιωμάτων (π.χ ελευθερία κίνησης εντός της Χώρας) αλλά και την άτυπη, ζοφερή επιβολή της επίσημης/κρατικής θέσης ως μοναδικής θεμιτής στο δημόσιο λόγο. Ο αντίλογος εξοβελίζεται στην καλύτερη περίπτωση ως ανεπίκαιρος, ακόμη και όταν η θέση των αρμοδίων κρατικών οργάνων προκαλεί εύλογα ερωτήματα ή ενίοτε αντιφάσκει με προηγούμενες παραδοχές τους (βλ. π.χ. στα καθ' ημάς την παλινωδία σχετικά με τη χρήση μάσκας ή με την επαναλειτουργία των σχολικών μονάδων, ενδεικτικές περιπτώσεις για τη σύγχυση μεταξύ της επιστημονικής και της πολιτικής διαχείρισης της υγειονομικής κρίσης).⁶

Ο ιός, όμως, δεν μπορεί να είναι το υποκείμενο της κυριαρχίας. Ο ιός δεν «δρα» ούτε πολιτικά ούτε κοινωνικά, δεν έχει προθέσεις και συμφέροντα. Δεν υπολογίζει ορθολογικά κόστη και οφέλη ούτε είναι «ο φιλόσοφος βασιλεύς που καθοδηγεί με αγάπη για την σοφία και την απλότητα».⁷ Ο ιός απλώς μεταδίδεται και αναπαράγεται, πολλαπλασιάζοντας το RNA του μέσω της ανάμειξής του με το κυτταρόπλασμα από κύτταρα του ξενιστή. Κάποιοι παλαιότεροι θετικιστές, μάλιστα,

⁴ Kyle B. T. Lambelet, *Viral sovereignty*, *Political Theology*, 21 (3), 2020, σ. 169-171.

⁵ Στην περίπτωση της Ουγγαρίας, μάλιστα, η «συνταγή» για την αντιμετώπιση της πανδημίας αντλείται ευθέως από την κατάλυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης με την ψήφιση του «Εξουσιοδοτικού Νόμου» προς τον Χίτλερ στις 23.3.1933, με τον οποίο – μεταξύ άλλων – η νομοθετική λειτουργία πέρασε κατ' ουσία στην κυβέρνηση. Εκείνη την ημέρα ο Goebbels κατέγραψε στο ημερολόγιό του: «Τώρα είμαστε ο Άρχοντας και ο Κύριος». Αναφέρεται στο Bastiaan Rijkema, *Militant democracy. The limits of democratic tolerance*, Routledge, London/New York, 2018, σ. 2.

⁶ Η ανησυχία για την απειλή προς τους δημοκρατικούς θεσμούς και τα θεμελιώδη δικαιώματα από τη διαχείριση της πανδημίας αποτυπώνεται και σε θεσμικά κείμενα διεθνών οργάνων «υπεράνω υποψίας», όπως η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, ο «Ειδικός Εισηγητής (Special Rapporteur) του ΟΗΕ για την προώθηση και προστασία της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης» και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Πληθώρα σχετικών κειμένων μπορούν να αναζητηθούν στο διαδικτυακό κόμβο <https://www.democratic-decay.org/>, ο οποίος ανανεώνεται από διάφορες πηγές (ιστοσελίδες, blogs, επιστημονικά περιοδικά κλπ). Τα προαναφερθέντα θεσμικά κείμενα βρίσκονται στο <https://www.democratic-decay.org/policy-analysis> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 1.5.2020).

⁷ Lambelet, ό.π, σ. 171.

θα αρνούνταν να διακρίνουν οποιαδήποτε αιτία πίσω από αυτόν το μηχανισμό, αρκούμενοι απλώς στην περιγραφή της κανονικότητας του, καθώς οι νόμοι της φύσης, όπως έλεγε ο Mortitz Schlick, περιγράφουν τι συμβαίνει αλλά δεν το επιβάλλουν.⁸ Και εάν η «κορώνα» του ιού μπορεί να θεωρηθεί ως μετωνυμία για το μονάρχη ή τον κυρίαρχο, η ύπαρξή της οφείλεται απλώς στα τεχνικά μέσα της ανθρώπινης παρατήρησης, όπως ακριβώς η ονομασία «στρεπτόκοκκος» καθιερώθηκε λόγω της εμφάνισης στο μικροσκόπιο του συγκεκριμένου γένους βακτηρίων με τη μορφή αλυσίδας.

Ο κορονοϊός δεν είναι ούτε εξισωτιστής, δημοκράτης, φιλικός προς το περιβάλλον ή το αντίθετο τους. Απλώς «πράττει» το μόνο που μπορεί, δηλαδή να μεταδίδεται και να αναπαράγεται.⁹ Αποκαλύπτει, όμως, «άθελά του», σε όλο τους το εύρος και χωρίς εξωραϊστικό περιτύλιγμα την εκμετάλλευση που βρίσκεται στην καρδιά των ταξικών διαφορών, τις έμφυλες διακρίσεις, τον πανταχού παρόντα

Το επιχείρημα περί έλλειψης εναλλακτικής λύσης απέναντι στην πανδημία, η νέα υγειονομική ΤΙΝΑ που επιβάλλεται, εντάσσεται σε μια απόπειρα κατάργησης της πολιτικής. Είναι ασφαλώς η ίδια μια αμιγώς πολιτική θέση, που θέλει να συσκοτίσει τον πολιτικό χαρακτήρα της.

ρατσισμό και την ξενοφοβία, την α-ορατότητα των φυλακισμένων, των τοξικοεξαρτημένων, των προσφύγων, των αστέγων. Η «κοινωνική απομάκρυνση» δεν προστατεύει όλους το ίδιο, η έκθεση στον κίνδυνο είναι κοινωνικά διαφοροποιημένη.¹⁰

Γι' αυτό, όπως γράφει ο Runciman, δανειζόμενος από τον Carl Schmitt, ο κορονοϊός δεν έχει αναστείλει την πολιτική, έχει αποκαλύψει τη φύση της εξουσίας. Ο αντίκτυπος της κρίσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις αποφάσεις

⁸ Ian Hacking, Αναπαριστώντας και παρεμβαίνοντας. Εισαγωγικά θέματα στη Φιλοσοφία της Φυσικής Επιστήμης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα, 2002, σ. 81-83.

⁹ Όψεις του ύστερου καπιταλισμού και της μετανεωτερικότητας σχετίζονται, ασφαλώς, με την εμφάνιση και ταχύτερη εξάπλωση επιδημιών όπως η τρέχουσα. Η ανάδειξη και θεμελίωση των σχέσεων αυτών θα αποτελέσει αναμφισβήτητα αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας στο άμεσο μέλλον.

¹⁰ Γεράσιμος Κουζέλης, Η διαχείριση της αναστολής, στο: Πόλα Καπόλα/Γεράσιμος Κουζέλης/Ορέστης Κωνσταντάς (επιμ.), Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου/ Τοπικά ΙΘ', Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου/Νήσος, Αθήνα, Αθήνα, 2020, σ. 21-27 (σ. 22).

της κάθε κυβέρνησης.¹¹ Το επιχείρημα περί έλλειψης εναλλακτικής λύσης απέναντι στην πανδημία, η νέα υγειονομική ΤΙΝΑ που επιβάλλεται, εντάσσεται σε μια απόπειρα κατάργησης της πολιτικής. Είναι ασφαλώς η ίδια μια αμιγώς πολιτική θέση, που θέλει να συσκοτίσει τον πολιτικό χαρακτήρα της. Κανενός είδους ιογενής λοίμωξη, όμως, δεν επιβάλλει π.χ. κατά αιτιώδη τρόπο την αποδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων με τον τρόπο που επιχειρείται στην Ελλάδα,¹² όπως δεν επιβάλλει από μόνη της και την προστασία του εργαζομένου από την απόλυση, όπως νομοθετήθηκε στην Ισπανία προκειμένου να αποτραπούν απολύσεις με επίκληση της υγειονομικής κρίσης.¹³ Πρόκειται για δύο πολύ διαφορετικές πολιτικές επιλογές με πολύ διαφορετικό κοινωνικό αντίκτυπο.

Στις παραγράφους που ακολουθούν επιχειρείται σύντομος σχολιασμός ενός σχεδίου νόμου, του οποίου επίκειται η κατάθεση στη Βουλή.¹⁴ Το περιεχόμενό του είναι ενδεικτικό για τον τρόπο, με τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση αντιλαμβάνεται τα δικαιώματα συλλογικής δράσης ειδικότερα, αλλά και την ουσιαστική διάσταση της δημοκρατίας γενικότερα. Πέρα από τις πραγματικές κανονιστικές τους συνέπειες, το συμβολικό φορτίο των υπό σχολιασμό διατάξεων είναι τόσο προφανές, όσο προφανής κατέστη και η ροπή της κυβέρνησης Μητσοτάκη σε αυταρχικές πρακτικές από την πρώτη σχεδόν ημέρα της διακυβέρνησής της.

¹¹ David Runciman, Ο κορονοϊός δεν έχει αναστείλει την πολιτική, έχει αποκαλύψει τη φύση της εξουσίας, Σύγχρονα θέματα, τ. 147-148, 2020, σ. 18-20, αναδημοσίευση από The Guardian, 27.3.2020.

¹² Για μια συνολική κριτική προσέγγιση του «νέου εργατικού δικαίου» βλ. Σέργιος Σερμπέτης, Η ορθολογικότητα του «νέου εργατικού δικαίου». Σκέψεις γύρω από την ιδεολογική βάση της (απο)ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, στον καιρό της πανδημίας (ή και μετά), διαθέσιμο στο: https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2020/04/NPI_Covid19_Sergios-Serbetis.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 29.4.2020). Πλήρης παρουσίαση υπό το πρίσμα του ατομικού εργατικού δικαίου των νέων διατάξεων στο: Δημήτριος Κ. Βασιλείου, Περιορισμός της δραστηριότητας και απαγόρευση λειτουργίας των επιχειρήσεων λόγω της πανδημίας του κορονοϊού COVID-19 και εργασιακές σχέσεις μετά την Κ.Υ.Α 12998/232/2020, διαθέσιμο στο: <https://eergd.gr/eergd-wp-1-2020> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 29.4.2020). «Πανδημία αντεργατικών μέτρων με αφορμή τον κορονοϊό» ήταν ο εύστοχος τίτλος διαδικτυακής συζήτησης που οργανώθηκε από το Redtopia.gr με ομιλητή τον δρ. Εργασιακών Σχέσεων και ερευνητή στο ΙΝΕ/ΓΣΕΕ Απόστολο Καψάλη. Το βίντεο της εκδήλωσης μπορεί να αναζητηθεί στο <https://www.youtube.com/watch?v=0euebz4EtgA&t=5s> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 4.5.2020).

¹³ Βλ. και την από 1.5.2020 κοινή ανακοίνωση της European Association of Lawyers for Democracy and Human Rights και του European Lawyers for Workers Network, στην οποία – μεταξύ άλλων – περιλαμβάνεται και έκκληση προς τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη νομοθετική προστασία των θέσεων εργασίας σύμφωνα με το ισπανικό μοντέλο.

¹⁴ Πιθανότατα θα κατατεθεί στο Κοινοβούλιο προς ψήφιση εντός του Μαΐου 2020.

■ Από τις 25.2.2020 έως τις 10.3.2020 ήταν αναρτημένο προς δημόσια διαβούλευση το σχέδιο νόμου του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη με τίτλο «Δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις».¹⁵ Μολονότι η κατάρτισή του και η ανάρτηση του νομοσχεδίου στο σχετικό ιστότοπο για την υποβολή σχολίων πραγματοποιήθηκαν πριν πλήξει η πανδημία και τη χώρα μας, αναμένεται μετά βεβαιότητας η επίκληση και επιχειρημάτων «υγειονομικού περιεχομένου», όταν κατατεθεί προς ψήφιση στη Βουλή. Ηχεί ήδη στ' αυτιά μας η έκκληση από τον αρμόδιο Υπουργό για αυτοσυγκράτηση και αυτοπεριορισμό στις συλλογικές κινητοποιήσεις για τους μήνες ή τα χρόνια που έρχονται, προκειμένου όχι μόνο να συμβάλουμε όλοι στην ανόρθωση της οικονομίας, με τον τρόπο που την οραματίζεται το κυβερνητικό επιτελείο, αλλά και για να μην προκύψει διακινδύνευση της δημόσιας υγείας από περιττές εστίες κινδύνου, όπως οι συγκεντρώσεις και οι πορείες. Τα πρώτα δείγματα γραφής είναι μπροστά μας, άλλωστε, μετά τις εργατικές συγκεντρώσεις της Πρωτομαγιάς, που αντιμετωπίζονται από την κυβέρνηση ως παραβατική συμπεριφορά.¹⁶

Η νομοθετική πρωτοβουλία ανήκει στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (αντί του Υπουργείου Δικαιοσύνης), διότι, όπως φαίνεται, το δικαίωμα του συνέρχεσθαι θεωρείται από την κυβέρνηση ως ζήτημα που σχετίζεται αποκλειστικά με τη δημόσια τάξη και ασφάλεια και όχι με την ποιότητα της συμμετοχικής δημοκρατίας. Είναι μια (προσωρινή) διατάραξη της «κανονικής» οικονομικής και κοινωνικής ζωής, η οποία, αφού δεν μπορεί να εξοβελιστεί πλήρως, μπορεί να (υπερ)ρυθμιστεί με τέτοιο τρόπο, που να οδηγεί σε αποδυνάμωση του δικαιώματος παρά τις εγγυήσεις του Συντάγματος και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής ΕΣΔΑ).

¹⁵ Το κείμενο του σχεδίου νόμου και της αιτιολογικής έκθεσης, μαζί με τα υποβληθέντα σχόλια, βρίσκεται στο <http://www.opengov.gr/yptp/?p=2822> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 2.5.2020).

¹⁶ Μέχρι στιγμής μέσω του λόγου του κυβερνητικού εκπροσώπου, στην προσπάθειά του πιθανότατα να κατευνάσει το ακροδεξιό ακροατήριο. Είναι ο ίδιος άνθρωπος, που παρείχε τις μνημειώδεις συμβουλές προς τους θρησκευόμενους σχετικά με τον τρόπο παράκαμψης των νομοθετικών περιορισμών στην ελευθερία κίνησης, καθώς, όπως έχει αποδείξει η επιστήμη, ο συγκεκριμένος κορονοϊός δεν συμπαθεί μεν τις κινητοποιήσεις των εργαζομένων, αλλά επιδεικνύει ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στο θρησκευτικό φρόνημα.

Επίθεση στους διοργανωτές των συγκεντρώσεων έκανε αργότερα και ο Υφυπουργός Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων.

Πρέπει να επισημανθεί, ότι όταν ο J.L Austin έδινε τις διαλέξεις στο Harvard το έτος 1955 για το «πώς κάνουμε πράγματα με τις λέξεις» και αναφερόταν στα «επιτελεστικά εκφωνήματα»,¹⁷ δεν εννοούσε ακριβώς αυτό που κάνει ο συντάκτης του νομοσχεδίου στο γενικό μέρος (επί της αρχής) της αιτιολογικής έκθεσης. Το να βαφτίζεις το σχέδιο νόμου που συντάξες «απολύτως εναρμονισμένο με τις επιταγές του άρθρου 11 του Συντάγματος και του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ» δεν σημαίνει ότι δια της βάφτισης αυτής εναρμονίζεται πράγματι με τα ως άνω υπέρτερης νομοθετικής ισχύος κείμενα. Σε αντίθεση με τα βαπτιζόμενα βρέφη, τα νομοθετικά κείμενα ερμηνεύονται και αξιολογούνται από τη θεωρία και τη νομολογία επί τη βάσει ερμηνευτικών αρχών και μεθόδων, που έχει διαπλάσει η νομική επιστήμη. Η διαβεβαίωση του νομοθέτη, ότι τα έχει πράξει όλα σωστά, δεν αρκεί.

Πηγή έμπνευσης του νομοθέτη είναι το δικτατορικό Νομοθετικό Διάταγμα 794/1971 «Περί δημοσίων συναθροίσεων» (Α' 1), το οποίο ισχύει τυπικά μέχρι σήμερα, μόνο, όμως, ως προς τις διατάξεις του που δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα του 1975, οι οποίες είναι ελάχιστες.¹⁸ Επιπροσθέτως, μολονότι δεν μνημονεύεται ρητώς στην αιτιολογική έκθεση, φαίνεται πως ακολουθήθηκε ως ένα βαθμό και ο γερμανικός νόμος «περί συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων» (Gesetz über Versammlungen und Aufzüge) της 24^{ης} Ιουλίου 1953, όπως ισχύει μετά την τελευταία του τροποποίηση στις 8.12.2008.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει η ακόλουθη διευκρίνιση: Στη Γερμανία εφαρμόζεται εδώ και δεκαετίες ένα περιοριστικό νομοθετικό πλαίσιο για τις δημόσιες συναθροίσεις. Η νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων και του Συνταγματικού Δικαστηρίου έχει αμβλύνει ως ένα βαθμό τις συνέπειες των σχετικών διατάξεων παρέχοντας μεγαλύτερη προστασία στο σχετικό συνταγματικό δικαίωμα, εντούτοις αυτό δεν αναιρεί τη συνολική εικόνα. Στη Γερμανία π.χ. σε αρκετές συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις ένστολοι με οπτικοακουστικά μέσα καταγράφουν τους διαδηλωτές σύμφωνα με τα άρθρα 12a και 19a του νόμου, ενώ το υλικό που συγκεντρώνεται μπορεί – υπό προϋποθέσεις – να τηρηθεί στο αρχείο της αστυνομίας για διάστημα

¹⁷ J. L. Austin, How to do things with words. The William James lectures delivered at Harvard University in 1955, Oxford University Press, Oxford, 1962.

¹⁸ Π.Δ Δαγτόγλου, Ατομικά δικαιώματα, τ. Β', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991 σ. 733. Ενδεικτική της φαιδρότητας του δικτατορικού καθεστώτος είναι η παράγραφος 3 του άρθρου 4 του ΝΔ 794/1971, η οποία απαγορεύει τις δημόσιες συναθροίσεις κατά τις ώρες κοινής ησυχίας. Επανάληψη αυτής της πρόβλεψης δεν υπάρχει, προς το παρόν, στο σχέδιο της κυβέρνησης.

κάποιων ετών. Η θέσπιση τέτοιων διατάξεων οφείλεται ως ένα βαθμό στο μοντέλο της «μαχόμενης» – ή «αμυνόμενης» για κάποιους – «δημοκρατίας» (streitbare ή wehrhafte Demokratie), όπως αυτή κατοχυρώνεται στο γερμανικό Σύνταγμα με στόχευση την αντιμετώπιση του «εσωτερικού εχθρού». Για τη Δυτική Γερμανία της δεκαετίας του 1950 ο εσωτερικός εχθρός ήταν οι εθνικοσοσιαλιστές, παλαιοί και εκκολαπτόμενοι, αλλά και – στο πλαίσιο μιας εξισοροπιστικής κίνησης του Konrad Adenauer – οι κομμουνιστές και το KPD (Kommunistische Partei Deutschlands).¹⁹ Ο γερμανικός νόμος, όπως ισχύει σήμερα, περιλαμβάνει διατάξεις που αφορούν ευθέως νεοναζιστικές οργανώσεις και πρακτικές (π.χ. απαγόρευση ομοιόμορφης ενδυμασίας των διαδηλωτών, ειδική προστασία τόπων μνήμης και μνημείων για τα θύματα της εθνικοσοσιαλιστικής βίας), ενώ η πρακτική της οπτικοακουστικής καταγραφής εφαρμόζεται ευρύτατα και σε συναθροίσεις της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς και του αναρχικού χώρου.

Διάταξη περί καταγραφής των συμμετεχόντων σε συνάθροιση ή διαδήλωση δεν υπάρχει στο κυβερνητικό σχέδιο, καθώς θα αντέβαινε στο άρθρο 11 του ελληνικού Συντάγματος,²⁰ το οποίο ορίζει τα εξής: «1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα. 2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει».

Εντούτοις, η πρόθεση του νομοθέτη να θέσει το δικαίωμα του συνέρχεσθαι σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με την ακώλυτη άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας ή της ελεύθερης κυκλοφορίας των οχημάτων όχι μόνο αποκαλύπτει το αυταρχικό πνεύμα των εμπνευστών του νομοσχεδίου αλλά και αντιβαίνει στη θεμελιώδη αρχή

¹⁹ Κατά ένα περίεργο τρόπο, βέβαια, ενώ πολλοί ναζί ενσωματώθηκαν ομαλά στο γερμανικό κρατικό μηχανισμό ή υπέστησαν ήσυχος σημασίας κυρώσεις, ακόμη και για ποινικά αξιόλογες πράξεις τους, το κινήγι των κομμουνιστών έφτανε μέχρι την απόλυση δημοσίων υπαλλήλων μόνο και μόνο λόγω της ιδιότητας του μέλους σε οργάνωση της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς. Βλ. Martin Oppenheimer, Social control mechanisms in a modern welfare state: the case of the Federal Republic of Germany, *Critical Sociology*, 7 (65), 1977, σ. 65-68.

²⁰ Δαγτόγλου, ό,π, σ. 748-749. , Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2002, σ. 454.

της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων.²¹ Η διατύπωση του άρθρου 1 του σχεδίου είναι αποκαλυπτική των προθέσεων του νομοθέτη: «Σκοπός του παρόντος νόμου είναι η διασφάλιση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι δημοσίως σε υπαίθριο χώρο, σύμφωνα με το άρθρο 11 του Συντάγματος και άρθρο 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, κατά τρόπο ώστε να μην εκτίθεται σε σοβαρό κίνδυνο η δημόσια ασφάλεια και να μην διαταράσσεται υπέρμετρα η κοινωνικοοικονομική ζωή ορισμένης περιοχής».

Το δικαίωμα τίθεται ήδη υπό αίρεση, τοποθετείται εξαρχής σε υπάλληλη σχέση ως προς την κοινωνικοοικονομική ζωή και τη δημόσια ασφάλεια. Πρόκειται για σαφές σήμα του νομοθέτη προς τον όποιο ερμηνευτή, είτε μιλάμε για τη διοίκηση, τις αστυνομικές αρχές ή τα δικαστήρια (σε περίπτωση προσφυγής), να αντιμετωπίσουν την άσκηση του δικαιώματος τουλάχιστον με καχυποψία. Το Σύνταγμα, όμως, δεν θεσπίζει τέτοιου είδους ιεραρχική σχέση μεταξύ των σχετικών δικαιωμάτων και εννόμων αγαθών. Το Σύνταγμα ορίζει πως το δικαίωμα ασκείται κατ' αρχήν ελεύθερα. Κατ' εξαίρεση,²² εφόσον από συγκεκριμένη συνάθροιση προκύπτει συγκεκριμένος, επικείμενος σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια ή σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, μπορεί με ειδική αιτιολογία, η οποία δεν αρκεί να εμπεριέχεται στο φάκελο της διοίκησης αλλά πρέπει να ενσωματώνεται στο σώμα της πράξης,²³ να απαγορευθεί η συνάθροιση είτε πριν τη διεξαγωγή της είτε κατά τη διάρκειά της.

²¹ ΟΛΣΤΕ 292/1984, Χρυσόγονος, ό.π σ. 102-103.

²² Ο κανόνας είναι η άσκηση του δικαιώματος. Η εξαίρεση, επειδή περιορίζει την άσκηση ενός συνταγματικού δικαιώματος, πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Η ευρύτητα του όρου «διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής» επικρίθηκε, πάντως, σφοδρά από την αντιπολίτευση κατά τις εργασίες της Ολομέλειας της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής. Ο Γεώργιος Μαύρος, ειδικότερα, υποστήριξε ότι η ευρύτητα του όρου επιτρέπει τη χρησιμοποίησή του ως προσχήματος ακόμη και για την καθολική κατάργηση του δικαιώματος των συγκεντρώσεων. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, ότι στα χέρια μιας κυβέρνησης, η οποία επιθυμεί πράγματι να απαγορεύσει τις συγκεντρώσεις, αυτό το άρθρο παρέχει όλη τη δυνατότητα ουσιαστικής απαγόρευσης. Ο Λεωνίδας Κύρκος, ότι η απαγορευτική αρμοδιότητα πρέπει να ανήκει στην εισαγγελική αρχή και όχι στην αστυνομία. Ο Δημήτρης Τσάτσος, ότι δεν είναι σωστό «...να κρίνη ο Διευθυντής της τοπικής αστυνομίας, εάν το αγαθόν το προστατευόμενον δια της συγκεντρώσεως είναι υψηλότερον ή περισσότερον άξιον προστασίας από το αγαθόν το οποίο διακινδυνεύεται από τη συγκέντρωσιν». Ο Κώστας Κάππος «...ως προς το θέμα...της απαγορεύσεως των υπαίθριων συγκεντρώσεων...με την διατύπωσιν δια σοβαρό κίνδυνο της δημοσίας ασφαλείας και διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής η Αστυνομία μπορεί να απαγορεύει οποιαδήποτε συγκέντρωσιν. Το ότι θα είναι αιτιολογημένη η απόφαση δεν λέγει για μένα τίποτα...». Βελισσάριος Καράκωστας, Το Σύνταγμα. Ερμηνευτικά σχόλια-νομολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, σ. 258.

²³ Καράκωστας, στο ίδιο, σ. 260.

Οι προθέσεις του Υπουργείου εμφανίζονται εναργέστερα με τον ορισμό της διατάραξης, όπως διατυπώνεται στο άρθρο 2 του σχεδίου: «Διατάραξη είναι η εξαιτίας της συνάθροισης σοβαρή παρεμπόδιση της κίνησης των πολιτών και γενικά η διασάλευση της ομαλής κοινωνικής και οικονομικής ζωής μιας περιοχής». Το Σύνταγμα, όμως, δεν αναφέρεται στην υπερβολικά ευρεία έννοια της «διασάλευσης γενικά» αλλά απαιτεί «σοβαρή διατάραξη», η οποία ανακύπτει, όπως αναφέρθηκε, κατ' εξαίρεση και καλύπτει πολύ λιγότερες περιπτώσεις από αυτές που θα μπορούσε να υπαγάγει ο ερμηνευτής υπό τον όρο «διασάλευση» – ειδικά εάν είναι και ολίγον ευφάνταστος.²⁴ Ως εκ τούτου ο ορισμός αυτός είναι προδήλως αντισυνταγματικός. Οι

Οι συναθροίσεις συνεπάγονται εκ των πραγμάτων μια προσωρινή μεταβολή στους συνήθεις ρυθμούς της ζωής στην πόλη, καθώς προβάλλουν πολιτικά ή κοινωνικά αιτήματα και διεκδικήσεις, επιδιώκοντας την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ορατότητα τόσο από την πολιτική εξουσία όσο και από τους συμπολίτες των διαδηλωτών. Συναθροίσεις σε λιβάδια δεν έχουν ιδιαίτερο νόημα κατά κανόνα.

συναθροίσεις συνεπάγονται εκ των πραγμάτων μια προσωρινή μεταβολή στους συνήθεις ρυθμούς της ζωής στην πόλη, καθώς προβάλλουν πολιτικά ή κοινωνικά αιτήματα και διεκδικήσεις, επιδιώκοντας την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ορατότητα τόσο από την πολιτική εξουσία όσο και από τους συμπολίτες των διαδηλωτών. Συναθροίσεις σε λιβάδια δεν έχουν ιδιαίτερο νόημα κατά κανόνα. Η άσκηση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι συνιστά παρεμβολή στην καθημερινότητα που δεν γίνεται απλώς συνταγματικά ανεκτή, αλλά έχει αναχθεί σε συνταγματικό δικαίωμα, καθώς σχετίζεται άμεσα με τη δημοκρατική μορφή του πολιτεύματος.

Τουλάχιστον απορία προκαλεί η επέκταση της έννοιας του οργανωτή συνάθροισης, μεταξύ άλλων, και στο «φυσικό πρόσωπο...που απευθύνει πρόσκληση προς το ευρύ κοινό για συμμετοχή σε δημόσια υπαίθρια συνάθροιση...» (άρθρο 2). Δεδομένου ότι η ιδιότητα του οργανωτή μπορεί να συνεπάγεται την αστική και ποινική ευθύνη του φυσικού προσώπου, τέτοια διεύρυνση καθίσταται προβληματική και ασκεί αποτρεπτική επίδραση σε όσους π.χ. θέλουν να απευθύνουν δημόσια

²⁴ Όπως σημειώνει ο Δαγτόγλου, «είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς υπαίθριες συναθροίσεις των οποίων η διεξαγωγή χωρίς να αποτελεί αξιόποινη συμπεριφορά θα απειλούσε τόσο σοβαρά την κοινωνικοοικονομική ζωή μιας περιοχής, που θα καθιστούσε εύλογη την εκ των προτέρων απαγόρευση της συναθροίσεως». Ό.π. σ. 750.

πρόσκληση για συμμετοχή σε μια πορεία (π.χ. πρόσκληση σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης από κάποιο ευρύτερα γνωστό πρόσωπο). Ακόμη και το ΝΔ 794/1971 δεν περιέχει αντίστοιχη πρόβλεψη, αλλά αναφέρει απλώς στο άρθρο 3 παρ. 1 με ασφαλώς πιο στενή διατύπωση: «Ο διοργανώνων δημοσίαν συνάθροισιν είναι και πρόεδρος αυτής».²⁵ Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου, πάντως, αναφέρεται πως ο οργανωτής γνωστοποιεί «αρμοδίως» τη διεξαγωγή της συνάθροισης στις αρχές και αναδέχεται την ευθύνη για την ειρηνική πραγματοποίησή. Αυτό σημαίνει πως «οργανωτής» δεν μπορεί να είναι το φυσικό πρόσωπο που με τέτοια ευρύτητα περιγράφεται στην ίδια τη διάταξη, η οποία πρέπει επομένως να ερμηνευθεί συσταλτικά.

Ο νομοθέτης απαιτεί στο άρθρο 3 του σχεδίου γνωστοποίηση της πρόθεσης του οργανωτή περί διοργάνωσης συνάθροισης στην Ελληνική Αστυνομία, περιορισμός, όμως, που κρίνεται αντισυνταγματικός από τμήμα της συνταγματικής θεωρίας.²⁶ Εξυπακούεται ότι το Σύνταγμα απαγορεύει την υπαγωγή του δικαιώματος συνάθροισης σε καθεστώς προηγούμενης άδειας, καθώς μιλάει μόνο για δυνατότητα απαγόρευσης συνάθροισης για τους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους και όχι για προληπτικό έλεγχο εκ μέρους οποιασδήποτε διοικητικής αρχής.²⁷

Ακόμη, όμως, και εάν θεωρηθεί συνταγματικά ανεκτή η υποχρέωση γνωστοποίησης που θεσπίζεται στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του σχεδίου,²⁸ στην παράγραφο 3 θεσπίζεται μια κραυγαλέα αντισυνταγματική διάταξη, η οποία

²⁵ Υποθέτουμε ότι ως πηγή έμπνευσης για το σχέδιο νόμου του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη λειτούργησε σε αυτό το σημείο το άρθρο 2 παρ. 1 του γερμανικού νόμου.

²⁶ Δαγτόγλου, ό.π, σ. 741.

²⁷ Χρυσόγονος, ό.π, σ. 457.

²⁸ Ο Χρυσόγονος θεωρεί γενικά την υποχρέωση γνωστοποίησης για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις υπό το ΝΔ 791/1971 θεμιτή προληπτική διατύπωση, προκειμένου να μπορέσει η αστυνομική αρχή να εκτιμήσει τη συνδρομή ή μη των όρων απαγόρευσης κατά τους όρους του Συντάγματος, ό.π, σ. 458. Κατά τη γνώμη μου τα δύο ζητήματα είναι διακριτά. Η αρμοδιότητα της κρατικής εξουσίας να περιορίζει την άσκηση ενός συνταγματικού δικαιώματος, σε όποια έκταση της το επιτρέπει το Σύνταγμα, δεν συνεπάγεται ότι ο φορέας του δικαιώματος πρέπει να γνωστοποιεί στην όποια κρατική αρχή την πρόθεσή του να το ασκήσει, για την περίπτωση που εκείνη κρίνει σκόπιμο εν συνεχεία να το περιορίσει, ακόμη και εάν οι περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν νομίμως. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για το υπό πραγμάτευση δικαίωμα, καθώς η δυνατότητα επιβολής περιορισμών στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο ίδιο το Σύνταγμα έχει προβλεφθεί με τον «ατυχή» τρόπο, που αναφέρθηκε παραπάνω (βλ. υποσημ. 21). Ορθά επισημαίνει, επομένως, ο Δαγτόγλου, πως η εξουσία της αστυνομίας να απαγορεύει, υπό ορισμένες συνθήκες, υπαίθριες συναθροίσεις δεν συνεπάγεται λογικά την επιταγή προς το νομοθέτη να επιβάλει το σύστημα της προηγούμενης αναγγελίας, ό.π, σ. 741.

απαγορεύει κατ' αρχήν τις αυθόρμητες δημόσιες συναθροίσεις, ενώ τις επιτρέπει κατ' εξαίρεση, εφόσον δεν διαφαίνονται κίνδυνοι διασάλευσης της δημόσιας ασφάλειας ή σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Κατά την απολύτως κρατούσα άποψη στην ελληνική συνταγματική θεωρία, το Σύνταγμα προστατεύει και τις αυθόρμητες συναθροίσεις, δηλαδή αυτές χωρίς οργανωτή, οι οποίες προκύπτουν ως απάντηση σε κάποιο επίκαιρο γεγονός και πραγματοποιούνται σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά από αυτό, χωρίς προετοιμασία.²⁹ Οι αυθόρμητες συγκεντρώσεις προστατεύονται παγίως και από τη νομολογία του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου³⁰ και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.³¹ Η παρεχόμενη προστασία, μάλιστα, δεν υπολείπεται αυτής των οργανωμένων συναθροίσεων. Οι αυθόρμητες συναθροίσεις δεν γίνονται απλώς ανεκτές από το Σύνταγμα, όπως εσφαλμένα θεωρεί ο συντάκτης του νομοσχεδίου, αλλά είναι «κανονικές» συναθροίσεις, εξίσου σημαντικές για τη δημοκρατία όσο κάθε μορφή οργανωμένης συλλογικής δράσης. Η απόπειρα εξοβελισμού τους στη σφαίρα «ανοχής» του κοινού νομοθέτη, ο οποίος παρίσταται τόσο μεγάλψυχος ώστε να τις επιτρέπει κατ' εξαίρεση, συνιστά παραβίαση του άρθρου 11 του Συντάγματος.

Τα άρθρα 7 έως 9 (απαγόρευση – περιορισμοί – διάλυση αντίστοιχα) του σχεδίου αποτελούν το «βαρύ πυροβολικό» στο νομικό οπλοστάσιο για την καταπάτηση – ή έστω τον υπέρμετρο περιορισμό – του δικαιώματος συνάθροισης. Ακόμη και εάν η πλήρης απαγόρευση μιας διαδήλωσης δεν μπορεί να καταστεί ο κανόνας χωρίς αυτό να θεωρηθεί κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, αναμένεται μετά βεβαιότητας τόσο η αύξηση των απαγορεύσεων όσο και η επιβολή περιορισμών σε όσες συγκεντρώσεις και πορείες διαταράσσουν την οικονομική και κοινωνική ζωή, έστω και ελάχιστα. Διότι αυτό είναι το πνεύμα του νομοθέτη, όπως αποδείχθηκε στις προηγούμενες σκέψεις. Έτσι, ελλοχεύει ο κίνδυνος να υποδεικνύονται – τυποποιημένα, θα λέγαμε – εναλλακτικές διαδρομές ή ώρες πραγματοποίησης της συνάθροισης, προκειμένου να διαταραχθεί σε μικρότερο βαθμό η κοινωνικοοικονομική ζωή, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από την αρμόδια αστυνομική αρχή.

²⁹ Χρυσόγονος, ό.π., σ. 458, Δαγτόγλου, ό.π, 734-735.

³⁰ Katrin Gassner, Die Rechtsprechung zur Versammlungsfreiheit im internationalen Vergleich, Mohr Siebeck, Tübingen, 2012, σ. 50.

³¹ ΕΔΔΑ, Bukta κατά Ουγγαρίας, 7.10.2018, σκ. 35-36.

Ο νομοθέτης δεν παρέχει καμία εννοιολογική διευκρίνιση για το «δυσανάλογο» της διατάραξης «λόγω ιδίως των ειδικότερων κυκλοφοριακών και άλλων ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών», που θα δικαιολογούσε την επιβολή περιορισμών (άρθρο 8). Θα μπορούσε π.χ. να θεωρηθεί πως η διαδρομή Χαυτεία- Σταδίου – Βουλή υπάγεται στην έννοια των «ειδικότερων κυκλοφοριακών συνθηκών» και να περιοριστούν οι πορείες που ακολουθούν αυτή τη διαδρομή, τουλάχιστον σε ώρες αιχμής;

Εάν προσπαθήσει κανείς να διαφωτιστεί ανατρέχοντας στο άρθρο 7 παρ. 4 του νομοσχεδίου, μάλλον δεν θα τα καταφέρει. Όπως ορίζεται εκεί, «για τη λήψη της απόφασης περί απαγόρευσης, όπως και για την επιβολή περιορισμών...λαμβάνονται ιδίως υπόψη (α) ο εκτιμώμενος αριθμός συμμετεχόντων (β) η περιοχή πραγματοποίησής της (γ) ο βαθμός επικινδυνότητας αυτής ως προς την πιθανότητα διάπραξης σοβαρών εγκλημάτων και διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής». Τόσο απλά, τόσο αόριστα. Πώς αξιολογούνται τα επιμέρους κριτήρια; Πιο σοβαρή διατάραξη θεωρούνται οι πολλοί συμμετέχοντες που παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα στο εμπορικό κέντρο της πόλης ή λιγότεροι συμμετέχοντες που κάνουν πορεία κλείνοντας κάποιους δρόμους αλλά, εκ των πραγμάτων, για μικρότερο χρονικό διάστημα; Μπορεί οποιαδήποτε μικρή πορεία να εξοβελιστεί από το κέντρο; Μπορεί να υποδειχθεί στους διοργανωτές μιας μεγαλύτερης συγκέντρωσης η πραγματοποίησή της σε κεντρική πλατεία προαστίου π.χ. αντί για την πλατεία Συντάγματος σε περίοδο αυξημένης αγοραστικής κίνησης;

Προφανώς για την κυβέρνηση κάθε μορφή συλλογικής δράσης αποτελεί διατάραξη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

Προφανώς για την κυβέρνηση κάθε μορφή συλλογικής δράσης αποτελεί διατάραξη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Για το λόγο αυτό το σχέδιο νόμου, ως έχει, παρέχει μια σχεδόν απεριόριστη διακριτική ευχέρεια στις αρχές για την επιβολή απαγορεύσεων ή περιορισμών. Η ελευθερία επιλογής του τόπου και του χρόνου της

συνάθροισης υπάγονται, όμως, στο πεδίο προστασίας του δικαιώματος. Διαφορετικά η όποια πολιτική εξουσία θα μπορούσε να εξοβελίσει μη αρεστές πολιτικές κινητοποιήσεις στα περίχωρα των πόλεων, καθιστώντας τες λιγότερο ενοχλητικές για την ίδια και αόρατες για τους πολίτες.

Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως η δυνατότητα διάλυσης υπαίθριας συνάθροισης παρέχεται – πέρα από τις αυθόρμητες συναθροίσεις, που αναφέρθηκαν παραπάνω – ακόμη και σε περίπτωση τέλεσης αξιόποινων πράξεων, γενικώς και αορίστως (άρθρο 9 περίπτωση δ'). Ένα σύνθημα, που μπορεί να θεωρηθεί υβριστικό από την αστυνομία, μπορεί να οδηγήσει στη διάλυση της διαδήλωσης, καθώς ο νόμος δε διακρίνει. Πρόκειται για αντισυνταγματική διάταξη, στο μέτρο που παρέχει τη δυνατότητα διάλυσης ανεξάρτητα από τη βαρύτητα των αδικημάτων που τελούνται από (κάποιους από) τους συμμετέχοντες στη συνάθροιση.

Το επιστέγασμα της κάμψης της αρχής του κράτους δικαίου προκειμένου να εμποδωθεί το δόγμα «νόμος και τάξη» της κυβέρνησης είναι ο παραγκωνισμός της δικαστικής λειτουργίας ως προς την εποπτεία των αποφάσεων της αστυνομικής αρχής περί επιβολής απαγόρευσης ή περιορισμών σε συνάθροιση, καθώς και περί διάλυσης αυτής. Η αστυνομία αποφασίζει και ο εισαγγελέας ενημερώνεται για τις αποφάσεις της. Δεν εγκρίνει, δεν πρέπει να συμφωνήσει, απλώς ενημερώνεται, όπως προβλέπουν τα άρθρα 10 και 11 του σχεδίου νόμου. Ενδεχόμενες αντιρρήσεις του εισαγγελικού λειτουργού δεν φαίνεται να έχουν έννομες συνέπειες στο σύστημα που καταστρώνει ο νομοθέτης.

Το άρθρο 13 του νομοσχεδίου, το οποίο ρυθμίζει τη δυνατότητα προσφυγής στη διοικητική δικαιοσύνη σε περίπτωση επιβολής απαγόρευσης, περιορισμών ή διάλυσης συνάθροισης, δεν μπορεί να αποτελεί ικανοποιητική απάντηση για τον παραγκωνισμό της δικαστικής εξουσίας και την απονομή υπέρμετρα διευρυμένης αρμοδιότητας στην αστυνομία. Όχι μόνο διότι από τη φύση του πράγματος δεν είναι εφικτή η προσφυγή σε δικαστήριο σε περίπτωση διάλυσης της διαδήλωσης ή σε περίπτωση επιβολής περιορισμών κατά την ώρα της διεξαγωγής της (ή λίγο νωρίτερα), όπως προβλέπεται ως δυνατότητα στο άρθρο 10.³² Αλλά και διότι είναι παντελώς αδύνατον να υπάρξει έγκαιρη δικαστική προστασία με την έκδοση απόφασης της διοικητικής δικαιοσύνης, προτού παρέλθει η ημέρα πραγματοποίησης της συνάθροισης. Επομένως, οι σχετικές δίκες θα διεξάγονται μήνες, ή και χρόνια, μετά την επιβολή της απαγόρευσης ή των περιορισμών και ενδεχόμενη δικαίωση των

³² Είναι διάφορο το ζήτημα της αδιοπρακτικής ευθύνης του Δημοσίου (δηλαδή η ευθύνη προς αποζημίωση και προς αποκατάσταση της ηθικής βλάβης) σε περίπτωση παρανομίας των αστυνομικών οργάνων. Τέτοιες αγωγές, σημειωτέον, εκδικάζονται αρκετά χρόνια μετά την κατάθεσή τους.

προσφευγόντων θα έχει πρωτίστως – για να μην πούμε αποκλειστικά – ηθική διάσταση.³³

Στην καλύτερη περίπτωση μπορεί, σε κάποιες περιπτώσεις, να παρέχεται προσωρινή δικαστική προστασία σε επίπεδο προσωρινής διαταγής (ούτε καν Επιτροπής Αναστολών, καθώς κατά κανόνα δεν θα υπάρχει επαρκής χρόνος) για όσους προσφεύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας κατά απαγόρευσης συνάθροισης, ενώ μυστηριωδώς δεν γίνεται καμία αναφορά σε προσωρινή δικαστική προστασία από το Διοικητικό Πρωτοδικείο, το οποίο είναι αρμόδιο – και μάλιστα χωρίς δυνατότητα έφεσης – σε περίπτωση προσφυγής κατά επιβολής περιορισμών στη συνάθροιση ή διάλυσής της. Πρόκειται, λοιπόν, για «χωλή» δικαστική προστασία, πολύ περιορισμένης χρησιμότητας για τους πολίτες, που απλώς παρέχει ένα κατ' επίφαση δικαιοκρατικό άλλοθι στο κυβερνητικό σχέδιο.

Ως εάν η υπονόμηση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι να μην είχε λάβει επαρκή έκταση στα άρθρα 1-13, το άρθρο 14 προβλέπει ποινικές και αστικές κυρώσεις για τους παραβάτες του νόμου. Η κυβέρνηση επαναφέρει ως «ιδιώνυμο» το ποινικό αδίκημα της «θρασύτητας κατά της αρχής» (άρθρο 171 του παλιού Ποινικού Κώδικα), το οποίο καταργήθηκε

Η κυβέρνηση επαναφέρει ως «ιδιώνυμο» το ποινικό αδίκημα της «θρασύτητας κατά της αρχής», το οποίο καταργήθηκε μόλις λίγους μήνες νωρίτερα.

μόλις λίγους μήνες νωρίτερα, στις 11.6.2019, με τη δημοσίευση στο ΦΕΚ του νέου Ποινικού Κώδικα (νόμος 4619/2019, Α' 95). Όσοι μετέχουν σε δημόσια υπαίθρια συνάθροιση, η οποία έχει απαγορευθεί νόμιμα, ή δεν συμμορφώνονται στους περιορισμούς που έχουν επιβληθεί από την αστυνομία, τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης. Επαναφέροντας στην έννομη τάξη κατάλοιπα της ποινικής νομοθεσίας άλλων εποχών, όμως, το μόνο που επιτυγχάνει το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη είναι να αποδεικνύει τον ευφημιστικό χαρακτήρα της ονομασίας του.

³³ Όπως αναγνωρίζει κατ' ουσίαν και ο ίδιος ο νομοθέτης στην παρ. 4 του άρθρου 13 του σχεδίου, το οποίο δίνει τη δυνατότητα συνέχισης της δίκης σε κάθε περίπτωση, ακόμη και εάν έχει παύσει να ισχύει η προσβαλλόμενη πράξη της αστυνομικής αρχής. Είναι αυτονόητο, ότι θα έχει παύσει να ισχύει η προσβαλλόμενη, αφού η απαγόρευση ή οι περιορισμοί θα έχουν επιβληθεί μήνες ή και χρόνια πριν τη συζήτηση της υπόθεσης.

Το καλύτερο έμεινε για το τέλος. Η παρ. 4 του άρθρου 14 του σχεδίου ορίζει: «Ο οργανωτής δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης ευθύνεται για την αποζημίωση όσων υπέστησαν βλάβη της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της ιδιοκτησίας από τους συμμετέχοντες στη δημόσια υπαίθρια συνάθροιση. Από την ευθύνη αυτή απαλλάσσεται, εάν είχε γνωστοποιήσει εγκαίρως τη διεξαγωγή της συνάθροισης και αποδεικνύει ότι είχε λάβει όλα τα πρόσφορα και αναγκαία μέτρα για τη πρόληψη και αποτροπή της ζημίας σύμφωνα με το άρθρο 4 του παρόντος νόμου». Ο διοργανωτής μιας συνάθροισης, κατά τη βούληση του νομοθέτη, κινδυνεύει με ολοσχερή οικονομική και προσωπική καταστροφή, εφόσον προκληθούν φθορές και τραυματισμοί κατά τη διάρκεια της συνάθροισης. Ο νομοθέτης, δηλαδή, υπολαμβάνει πως ο οργανωτής μπορεί να ελέγξει κάθε συμμετέχοντα ατομικά, να τον υποβάλλει σε σωματικό έλεγχο, να τον παρακολουθεί διαρκώς, να εντοπίσει εγκαίρως τυχόν προβοκάτορες, να είναι σίγουρος πως δεν θα προκύψουν εστίες έντασης – συχνά από την πλευρά της αστυνομίας, με ύβρεις και άλλες αυθαίρετες ενέργειες που φτάνουν ενίοτε στην ωμή και απρόκλητη φυσική βία – και γενικότερα να αναλάβει έναν ρόλο που υπερβαίνει τις ανθρώπινες δυνάμεις. Θεσπίζεται, μάλιστα, στη διάταξη αυτή νόθος αντικειμενική ευθύνη του οργανωτή. Θεωρείται, δηλαδή, από το νόμο ότι ο οργανωτής ευθύνεται κατ' αρχήν, λόγω ακριβώς της ιδιότητάς του και μόνο, εκτός εάν αποδείξει ο ίδιος στο δικαστήριο – με το οποίο θα ασχολείται τα επόμενα αρκετά χρόνια της ζωής του – πως τελικά δεν ευθύνεται, διότι έπραξε ό,τι έπρεπε. Είναι απορίας άξιον ποιος θα είναι πρόθυμος να αναλάβει τον ρόλο του οργανωτή μετά τη θέση σε ισχύ του νόμου, ειδικά όταν η υπό σχολιασμό διάταξη αποτελεί ανοιχτό κάλεσμα σε κάθε λογής προβοκάτορες να αναλάβουν δράση.³⁴

Αναφέρθηκε ήδη, ότι το σχέδιο νόμου για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις δεν σχετίζεται άμεσα με τον Covid-19. Καταρτίστηκε κάποιους μήνες πριν την εμφάνιση του ιού και αναρτήθηκε για δημόσια διαβούλευση πριν ενσκήψει η πανδημία και στην Ελλάδα, αν και είχε ήδη γίνει τότε ορατό το επερχόμενο δεινό. Το κανονιστικό του περιεχόμενο, όμως, εντάσσει το σχετικό

³⁴ Σέργιος Σερμπέτης, Βάλλεται το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, Εφημερίδα των συντακτών, 20.2.2020, διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/232056_balletai-dikaioma-toy-synerhesthai (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 4.5.2020).

νομοθέτημα στη φαρέτρα της νομοθεσίας έκτακτης ανάγκης, που υπό τον τύπο των Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου διαμορφώνει το νέο πλαίσιο στο οποίο καλούμαστε να προσαρμοστούμε. Ένα πλαίσιο το οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο την «κοινωνική απομάκρυνση», τις μάσκες, τα γάντια και τα αντισηπτικά. Με αυτά μπορούμε να ζήσουμε, αν και δυσφορούμε. Ελπίζουμε, πάντως, πως τα μέτρα προφύλαξης θα έχουν ημερομηνία λήξης, και αυτό έχει τη δική του αξία.

Η νέα συνθήκη, όμως, αυτή που δεν είναι βιώσιμη, περιλαμβάνει και την πλήρη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την «πανδημία αντεργατικών μέτρων»³⁵ που παρουσιάζονται ως μοναδική απάντηση στις προκλήσεις της κρίσης. Από τα δείγματα γραφής του Υπουργείου Εργασίας είναι ξεκάθαρο πια πώς θα κατανεμηθούν τα νέα βάρη. Το εργατικό δίκαιο παλινδρομεί σε εποχές ανεξέλεγκτης εργοδοτικής αυθαιρεσίας και ακραίας επισφάλειας. Ταυτόχρονα, αναπτύσσεται στις έκτακτες συνθήκες μια άλλη οικονομία, «έκτακτης ανάγκης». Είναι η οικονομία των απευθείας αναθέσεων, των υπερκοστολογήσεων, του βολέματος «ημετέρων». «Η κρίση ως ευκαιρία» είναι το ειδεχθές σύνθημα, που βρίσκεται στον πυρήνα του νεοφιλελεύθερου τρόπου διαχείρισης κρίσεων διεθνώς.

Επειδή, όμως, και αυτή η κρίση θα είναι ευκαιρία για τους ελάχιστους, η επερχόμενη τερατώδης ύφεση και ανεργία θα οδηγήσει ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού στη φτωχοποίηση, και αρκετούς στην εξαθλίωση. Η κυβέρνηση θα κληθεί να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές εντάσεις που έρχονται με τα μέσα που έχει επιλέξει. Με απορρύθμιση και ελαστικοποίηση της εργασίας, με δώρα σε φίλους και με όξυνση της καταστολής, γενετικό χαρακτηριστικό της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης.³⁶

Έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε, πως το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο για τις συναθροίσεις θα αξιοποιηθεί στο έπακρο προκειμένου να διατηρηθούν υπό ασφυκτικό έλεγχο οι συλλογικές διεκδικήσεις και οι κάθε είδους κινητοποιήσεις, είτε προέρχονται από εργατικά σωματεία είτε από άλλες συλλογικότητες και φορείς. Διότι, όπως δείξαμε, δεν είναι τίποτα καλύτερο από ένα ρετουσαρισμένο νομοθέτημα της δικτατορίας 1967-1974, το οποίο, εάν τεθεί σε ισχύ, θα εφαρμοστεί, σχεδόν 50

³⁵ Βλ. υποσημ. 11.

χρόνια αργότερα, στη μεταδημοκρατία της πανδημίας. Ελπίζουμε, όχι χωρίς ισχυρή αντίσταση.